

Małgorzata Wrońska, Martyna Huszcza

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Wykrywanie kłamstwa przez nauczycieli

Wprowadzenie

Zdolność do rozpoznania, czy dziecko mówi prawdę może być niejednokrotnie przydatna w pracy nauczyciela, podobnie jak w pracy psychologa czy nawet policjanta.

Wykrycie kłamstwa w praktyce może nastąpić przy użyciu metod instrumentalnych (np. badania poligraficzne, zwane czasem w Polsce wariograficznym), jak i nieinstrumentalnych. Obydwie te metody wykorzystywane są głównie w pracy śledczej lub przy selekcji kandydatów do pracy w służbach policyjnych i specjalnych.

Nieinstrumentalne metody detekcji kłamstwa polegają na obserwacji i ocenie werbalnych i niewerbalnych symptomów towarzyszących kłamstwu. Każdy z nas czasem, na własny użytek podejmuje się takiej oceny rozmówcy.

Ocena wiarygodności wypowiedzi rozmówcy polega zwykle na sprawdzeniu, czy wypowiedź nie jest sprzeczna ze znanymi prawami przyrody, czy nie jest sprzeczna z zasadami wiedzy i doświadczenia życiowego, a także prawami logiki. Czasami wiarygodność wypowiedzi ocenia się przez znaną już uprzednio prawdopodobność rozmówcy. Tę ostatnią oceniamy zwykle biorąc pod uwagę opinię innych ludzi oraz informacje, czy wcześniej jakieś kłamstwo zostało rozmówcy wykazane¹.

Zdarzają się jednak wypowiedzi, których prawdziwość jest niepewna, a próba oceny ich w kategoriach prawda-falsz, na podstawie wyżej opisanych przesłanek niemożliwa. W takich sytuacjach zwykle próbuje się ocenić wiarygodność na podstawie sposobu przekazywania treści wypowiedzi, oceniając towarzyszącą jej gestykulację czy tzw. ruchy wyrazowe (mimiczne, pantomiczne) oraz samą formę wypowiedzi. Oceniający prawdziwość wypowiedzi

¹ J. Widacki, *Próby oceny prawdopodobności w procesie karnym*, „Palestra” 2012, 3–4, s. 13–18.

na podstawie takich symptomów, na ogół nie czyni tego w oparciu o jeden wybrany symptom, ale cały ich zespół. Ruchy wyrazowe (szczególnie mimika, ale także pantomimika) mogą być niewerbalnymi (behawioralnymi) symptomami kłamstwa. Symptomy kłamstwa wyrażające się formą wypowiedzi, nazywa się symptomami werbalnymi.

Na użytek śledczy wypracowano specjalne, sformalizowane techniki oceny prawdziwości zeznań na podstawie wspomnianych symptomów. Takimi technikami są np. BAI, SVA – Statement Validity Assessment – ocena wiarygodności zeznań², CBCA – Criteria-Based Contensed Analysis – kryterialna analiza treści³. Stosowanie tych technik nie wydaje się możliwe ani celowe w szeroko pojętym procesie edukacyjnym. Jednak umiejętność rozpoznawania kłamstwa na podstawie oceny wspomnianych werbalnych i niewerbalnych symptomów kłamstwa pozwalałaby też na skuteczniejsze, bardziej precyzyjne i w sumie bardziej trafne odróżnianie wypowiedzi prawdziwych (szczerych) od fałszywych (kłamliwych) bez stosowania specjalnych technik, co może być także użyteczne w pracy nauczyciela lub wychowawcy.

W literaturze, najczęściej wskazywane są następujące werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa:

1. werbalne: nienaturalny ton głosu, wahanie się podczas mówienia, podniesiony ton głosu, błędy językowe, powtarzanie słów, zdań lub ich niekończenie, pauzy lub okresy milczenia podczas wypowiadanych zdań;
2. niewerbalne: unikanie kontaktu wzrokowego, niespokojne ruchy rąk i stóp, gesty poprawiające ubranie, duża częstotliwość mrugania, dotykanie nosa, oczu, ust lub uszu, częste zmiany pozycji ciała, manipulacja przedmiotami znajdującymi się w pobliżu, nerwowe ruchy rąk lub palców, drapanie się po głowie, sztuczny uśmiech, nerwowe przełykanie śliny⁴.

Vrij zestawił wyniki 39 badań z lat 1980–1999, dotyczących trafności obserwatorów, oceniających ludzi obcych. Autorzy ci uzyskiwali od 31 do 63% trafnych wskazań⁵. Średnia wartość trafnych wskazań była powyżej statystycznej szansy, czyli powyżej 50%. Jest to wynik znacznie niższy niż uzyskiwany

² S.J. Ceci, M. Bruck, *Jeopardy In the courtroom*, American Psychological Association, Washington, DC 1995.

³ U. Undeutsch, *Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Aussagen*, [w:] *Handbuch der Psychologie*, ed. U. Undeutsch, Vol. 11: *Forensische Psychologie*, Hogrefe, Göttingen 1967, s. 26–181.

⁴ A. Vrij, *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania. Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 93–94; P. Ekman, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

⁵ A. Vrij, *op. cit.*

w badaniach poligraficznych⁶, a także innych metodach badań akceptowanych jako mogące dostarczać dowodów w procesie karnym. Stałe uzyskiwanie wyników powyżej statystycznej szansy dowodzi jednak, że wskazania te nie były przypadkowe.

Warto zwrócić uwagę, że pomimo niskiej wartości diagnostycznej tej metody detekcji kłamstwa, osoby próbujące stosować ją w praktyce, są na ogół przekonane, że tą metodą potrafią skutecznie odróżnić prawdomównego od kłamcy.

Cel badań

Opublikowane ostatnio wyniki badań przedstawiły najbardziej diagnostyczne symptomy kłamstwa według dwóch grup respondentów: policjantów (n=100) oraz psychologów (n=101). Można zasadnie przypuszczać, że badani podejrzewając kogoś o nieszczerść, poszukują w zachowaniu interlokutora najbardziej diagnostycznych według siebie symptomów⁷.

W tej pracy podjęto próbę sprawdzenia, na które symptomy (werbalne i niewerbalne) zwracają uwagę nauczyciele, uważając je za diagnostyczne, pozwalające na trafne wykrycie kłamstwa. Następnie porównano wyniki uzyskane u nauczycieli z wynikami uzyskanymi przez policjantów⁸.

Materiał i metoda

W badaniach wzięło udział 100 nauczycieli (n=100, liczby bezwzględne są zatem równe procentom: 100=100%) o specjalności nauczania wczesnoszkolnego (86 kobiet i 14 mężczyzn, średni wiek respondentów wynosił 39 lat, średni staż pracy 13 lat), wybranych w drodze losowej.

Badani przez nas nauczyciele potwierdzili, że w swej pracy muszą niejednokrotnie oceniać prawdomówność rozmówców. Co więcej, większość z nich stwierdziła, że potrafi trafnie rozpoznać kłamstwo, co jak wiemy z literatury jest przekonaniem bezpodstawnym.

Badani byli proszeni o wypełnienie kwestionariusza składającego się z dwóch części. W pierwszej, badani byli proszeni o określenie na trójstopniowej skali częstotliwość występowania wymienianych w kwestionariuszu, wybranych na podstawie literatury, symptomów nieszczerości. W drugiej części kwestionariusza ich zadaniem było przyporządkowanie do różnych typów

⁶ A. Vrij, *op. cit.*

⁷ J. Widański, N. Mirska, M. Wrońska, *Werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w ocenach policjantów i psychologów*, „Problemy Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.

⁸ *Ibidem*.

osobowości wymienionych symptomów nieszczerości tak, aby wskazać te dla nich najbardziej charakterystyczne.

Wyniki i ich dyskusja

Na podstawie uzyskanych wyników, uszeregowano symptomy kłamstwa od najbardziej do najmniej diagnostycznych (według odpowiedzi respondentów). Unikanie kontaktu wzrokowego z rozmówcą jest symptomem kłamstwa, na którego częste występowanie wskazało aż 71 (71%) nauczycieli.

Kolejnymi symptomami, wskazywanymi przez badanych jako występujące często są: wahania występujące podczas mówienia-używanie wyrażeń „Hmm.”, „Eee.” oraz manipulacje przedmiotami znajdującymi się w pobliżu (każdy został zaznaczony przez 49% respondentów). O jeden procent mniej uzyskał symptom, będący niespokojnym zachowywaniem się wraz z częstymi zmianami pozycji ciała.

Wśród symptomów nieszczerości występujących czasami, najczęściej zauważalnym przez nauczycieli jest nienaturalny ton głosu (67% respondentów). Pauzy lub okresu milczenia podczas wypowiedzi zostały zaznaczone jako występujące czasami przez 60% badanych. Nerwowe przełykanie śliny, drapanie się po głowie oraz błędy językowe, powtarzanie słów, zdań lub nie kończenie ich stanowiły odpowiednio 58%, 57% i 55% zaznaczeń.

Według 34% badanych podczas kłamania dziecko nigdy nie podnosi głosu. Zadaniem 27% respondentów uważa, że syndrom kłamstwa, jakim jest drapanie się po głowie nie występuje. WzmóŜona częstotliwość mrugania według 26 % również nigdy nie występuje.

Badani mieli moŜliwość dopisania niewymienionych w kwestionariuszu symptomów kłamstwa, po czym określić częstotliwość ich występowania. Takim symptomem, zauwaŜonym przez 6% badanych, jest czerwienie się, które według nauczycieli występuje często. Również często występującymi symptomami, nieuwzględnionymi w kwestionariuszu, a wpisanymi przez 3% respondentów są: rozbiegany wzrok oraz płacz. Ten pierwszy moŜe być efektem uwzględnionego w kwestionariuszu symptomu zdefiniowanego jako: brak kontaktu wzrokowego z rozmówcą. Podobne dodatkowe symptomy wymienili policjanci: pocenie się – 7%, płacz – 3%, czerwienie się – 3% oraz zmiana tematu – 2%.

Szczegółowe wyniki badań częstotliwości występowania poszczególnych symptomów prezentuje tabela1.

Według policjantów w badaniach Widackiego i współautorów⁹ trzy najczęściej wskazywane symptomy to: unikanie kontaktu wzrokowego (72%,

⁹ J. Widacki, N. Mirska, M. Wrońska, *op. cit.*

przy $n=100$), niespokojne zachowanie – częste zmiany pozycji ciała (55%) oraz niespokojne ruchy nóg i stóp (46%).

Symptomy występujące często, według policjantów, to: nienaturalny ton głosu (70%), gesty poprawiające ubranie (66%) oraz błędy językowe, powtarzanie słów, zdań lub niekończenie ich (64%).

Symptomy niewystępujące nigdy podczas kłamania, według policjantów, to: drapanie się po głowie (22%), duża częstotliwość mrugania (18%) oraz nerwowe ruchy rąk i palców (14%).

Respondenci zostali zapytani, czy według nich ludzie o różnych typach osobowości będą przejawiali inne symptomy kłamstwa. Jeśli uważali, że typ osobowości ma wpływ na przejawiane symptomy kłamstwa, to proszeni byli o wypełnienie dalszej części kwestionariusza, w której należało przypisać symptomy charakterystyczne dla osób: introwertywnych, ekstrawertywnych oraz neurotycznych.

Tabela 1. Częstotliwość występowania poszczególnych symptomów nieszczerości

Lp.	Symptom nieszczerości	Występowanie (n=100)		
		często	czasami	nigdy
1.	Unikanie kontaktu wzrokowego z rozmówcą	71%	26%	3%
2.	Niespokojne ruchy nóg i stóp	42%	51%	7%
3.	Nienaturalny ton głosu	19%	67%	14%
4.	Gesty poprawiające ubranie	26%	57%	17%
5.	Duża częstotliwość mrugania	23%	51%	26%
6.	Dotykane nosa, oczu, ust lub uszu	35%	50%	15%
7.	Niespokojne zachowanie, częste zmiany pozycji ciała	48%	49%	3%
8.	Manipulacje przedmiotami, znajdującymi się w pobliżu	49%	40%	11%
9.	Nerwowe ruchy rąk lub palców (np. stukanie palcami o blat stołu)	35%	50%	15%
10.	Drapanie się po głowie	16%	57%	27%
11.	Wahania występujące podczas mówienia, używanie wyrażen „Hmm..”, „Eee..”	49%	44%	7%
12.	Sztuczny uśmiech	29%	51%	20%
13.	Podniesiony ton głosu	12%	54%	34%
14.	Błędy językowe, powtarzanie słów, zdań lub nie kończenie ich	29%	55%	16%
15.	Nerwowe przełykanie śliny	33%	58%	9%
16.	Pauzy, okresy milczenia podczas wypowiadanych zdań	29%	60%	11%
17.	Inne (jakie)?..... Jeśli udzielił Pan/Pani odpowiedzi na powyższe pytanie, proszę zaznaczyć w tabeli z jaką częstotliwością pojawia się wskazany symptom			
	Czerwienienie się 6%	6%		
	Rozbiegany wzrok 3%	3%		
	Placz 3%	3%		

Źródło: Widacki J., Mirska N., Wrońska M., *Werbalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w ocenach policjantów i psychologów*, „Problemy Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.

Według 20% badanych nauczycieli te same symptomy kłamstwa występują u wszystkich dzieci bez względu na ich otwartość. Innego zdania było 67% tej grupy zawodowej, zauważając różnicę.

Nauczyciele dla dzieci zamkniętych w sobie, jako charakterystyczne symptomy kłamstwa wskazali: pauzy lub okresy milczenia podczas wypowiedzi (zaznaczone przez 53 % respondentów), unikanie kontaktu wzrokowego z rozmówcą (52% odpowiedzi). Wahania występujące podczas mówienia, używanie zwrotów „Hmm...”, „Eee...” zostało zaznaczone przez 49% osób. O cztery procent mniej badanych zaznaczyło nerwowe przełykanie śliny.

44% policjantów zaznaczyło unikanie kontaktu wzrokowego, a 42% pojawiający się już wcześniej symptom, polegający na występowaniu wahań podczas mówienia oraz powtarzanie „hmm...” lub „eee...”. Nerwowe przełykanie śliny otrzymało 34% wskazań.

Wahania występujące podczas mówienia zostały wielokrotnie zaznaczone we wszystkich grupach respondentów.

Z opisanych wyników dla tego pytania wynika, że respondenci również przypuszczają, iż osoby introwertyczne kłamiąc, nadal będą zachowywały się w charakterystyczny dla tego typu osobowości sposób. Nie wystąpiły znaczne różnice przy wyborze symptomów pomiędzy profesjami.

W opozycji do uprzednio opisanego zagadnienia, respondenci zostali zapytani o charakterystyczne zachowanie podczas kłamania osób **otwartych**, łatwo nawiązujących kontakty, towarzyskich i beztroskich. Sztuczny uśmiech został zaznaczony przez największą grupę badanych nauczycieli (49%), a niespokojne zachowanie się, częste zmiany pozycji ciała wybrało 34% badanych. O jeden procent mniej nauczycieli zaznaczyło odpowiedź „podniesiony ton głosu”.

Bez znaczących różnic te symptomy wskazali również policjanci.

Badani byli również pytani o zachowanie osób **nerwowych (neurotycznych)**, o niskiej odporności na stres. Wśród nauczycieli najwięcej (63%) badanych zaznaczyło, jako symptom kłamstwa nerwowe przełykanie śliny. Nerwowe ruchy rąk lub palców uzyskały wskazania od 48% nauczycieli i o jeden procent mniej niespokojne zachowanie, częste zmiany pozycji ciała.

Te same symptomy zostały wyróżnione przez policjantów: nerwowe przełykanie śliny (54%), nerwowe ruchy rąk i palców (45%) oraz niespokojne zachowanie się (44%).

Wnioski

1. Wykorzystanie nieinstrumentalnych metod detekcji kłamstwa może być przydatne w pracy nauczyciela i wychowawcy, pod warunkiem, że stosujący tę metodę ma świadomość jej ograniczeń (w szczególności niskiej wartości diagnostycznej).
2. Nauczyciele starają się rozpoznawać kłamstwo analizując takie same symptomy, jak policjanci i podobnie jak policjanci wyraźnie przeceniają swoje możliwości co do trafnego rozpoznania kłamstwa na podstawie obserwacji symptomów werbalnych i niewerbalnych, towarzyszących ocenianej wypowiedzi.
3. Pewne różnice między wybieranymi przez nauczycieli i policjantów symptomami, uznawanymi przez nich za diagnostyczne, mogą wynikać z tego, że dzieci kłamią w sposób nieco odmienny niż dorośli. U dzieci, obok kłamstwa, mamy też do czynienia z fantazjowaniem, i często rozdzielenie ich może być trudne. Jednak to zagadnienie wymaga dalszych badań.

Abstract

Detection of deception by teachers

The article presents studies in the diagnostic quality of teachers' assessment of behavioural and verbal premises of deception chosen from literature. Participating in the studies were 100 teachers specialising in early education, whose main task was to assess the frequency of specific symptoms of deception. Later, a study whether the respondents believe that personality can have an influence on the symptoms of deception exhibited was conducted. If the respondents provided a positive answer to the question, they were asked to match individual symptoms to specific personality types. The results of the studies were compared to the results of other studies conducted among police officers. Representatives of both the professions were treated as competent judges, as in their daily work they deal with deception, and the respondents themselves believe that they are a very good in recognising deception.

Literatura

1. Ceci S.J., Bruck M., (1995), *Jeopardy In the courtroom*, Washington, DC, American Psychological Association.
2. Ekman P., (2010), *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Undeutsch U., (1967), *Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Aussagen, Beurteilung der Glaubhaftigkeit von Aussagen*, [w:] *Handbuch der Psychologie*, ed. U. Undeutsch, Vol. 11, *Forensische Psychologie*, Hogrefe, Göttingen.

4. Vrij, A., (2009), *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania. Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
5. Widacki J. (2012), *Próby oceny prawdomówności w procesie karnym*, „Palestra”, nr 3–4.
6. Widacki J., Mirska N., Wrońska M., (2012), *Wербalne i niewerbalne symptomy kłamstwa w ocenach policjantów i psychologów*, „Problemy Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, nr 7.